

Klementinské reformační rukopisy z pohledu světového kulturního dědictví

Renáta Modráková

Národní knihovna ČR – Oddělení rukopisů a starých tisků

renata.modrakova@nkp.cz

Jednou ze sbírek Národní knihovny ČR oceněných v roce 2007 zápisem do seznamu UNESCO Memory of the World je sbírka rukopisů tzv. České reformace, tvořící významnou součást původních fondů jezuitské klementinské knihovny. Tato sbírka je v Národní knihovně ČR (dále NK ČR) spravována oddělením rukopisů a starých tisků, které také připravilo projekt předložený UNESCO k ohodnocení.

Sbírka České reformace obsahuje celkem 321 středověkých a raně novověkých rukopisů, které se přímo vztahují k české fázi evropské reformace. Je to uměle vytvořená sbírka skládající se převážně z husitských rukopisů a rukopisů Jednoty bratrské. Její mimořádný význam tkví v přímé souvislosti s procesy reformace a v důležitosti, kterou pro tento proces má reformace česká. Proto se nejprve zaměřím na stručnou rekapitulaci základních principů, problémů a okolností reformačního procesu.

Reformace je souborným označením pro celou řadu procesů a vlivů spjatých s křesťanskou církví. Její hlavní těžiště leží především v 16. století. Hlavními cíli, které reformace sledovala, byly náprava církve a návrat ke křesťanství, které by bylo očištěno od staleté zkorumpované praxe a svazující tradice. Reformace byla hnutím složitým ve svých původech a příčinách, mnohostranným v jednotlivých činitelích a bohatým ve svých důsledcích.

Reformační snahy uvnitř křesťanské církve nezačaly rokem 1500, objevovaly se v podstatě již od samého rozšiřování křesťanství ze Svaté země. Velké reformační vlny zažila středověká Evropa pod vášnivým a alarmujícím kázáním Bernarda z Clairvaux. Prožívala války „pravých“ křesťanů proti heretickým albigenským, lyonským chudým a jednotlivým skupinám operujícím na území dnešní Itálie a jižního Rakouska. Ostatně i české země se seznámily s reformačními myšlenkami o nové církvi prostřednictvím dominantní skupiny valdenských, prchajících z oblastí dnešní Francie, Belgie a Nizozemí do ostatních evropských zemí. A sami valdenští se zapsali na poli církevních dějin jako tvůrci prvního církevního evangelijního uspořádání. Někteří kritikové církevních poměrů byli církevními činiteli zavrženi, jiným se po delším či menším váhání dostalo uznání. Tak například v počátcích řádu františkánů a dominikánů hraje kritika zlořádů církevních poměrů velice důležitou roli. Paradoxně sami dominikáni se později stali hlavními obhájci církevních tradic. Se vznikem a rozvojem univerzit se přenášejí kritické hlasy mezi lid univerzitní. Takovými ohnisky se stávají univerzity v Oxfordu, Paříži a brzy i v Praze. Výjimečně zdařilým a zároveň velmi známým, i když ne ojedinělým dokladem jsou díla významného anglického reformátora Johna Wycliffa. Ostatně jeho dílo bylo velice záhy přeneseno českými studenty studujícími na anglických univerzitách na území lucemburských Čech. Právě tyto dobové nebo o málo mladší přepisy Wycliffových děl představují významnou a početně unikátní součást sledované sbírky. Wycliffova

díla významnou měrou formovala a ovlivnila vzrůstající se kritický proud vycházející z řad univerzitních intelektuálů druhé poloviny 14. století.

Kritické reformní myšlenky, které byly pěstovány v kruzích intelektuálů na pražské univerzitě, tvořily významné podhoubí české reformace. Českou reformaci je možné považovat za jednu z prvních fází reformace evropské. Mluvíme-li o české reformaci, můžeme použít i termín husitské hnutí (ten je ostatně v Čechách mnohem známější). Označení české reformace jako husitské bylo odvozeno od jména duchovního otce tohoto reformního procesu, Mistra Jana Husa. Česká reformace započala pozvolna již během druhé poloviny 14. století, na sklonku vlády římského císaře a českého krále Karla IV., a rozvíjela se především za panování jeho syna, římského a českého krále Václava IV. Vznikala pod vlivem krize evropské společnosti na sklonku 14. století, která byla provázena několika významnými faktory. Za jmenování určitě stojí pokles moci římského majestátu v době vlády Václava IV., dvojpapežství, deprese z četných morových epidemií i hrůz stoleté války probíhající v této době mezi Anglickým a Francouzským královstvím. České husitské hnutí je možné v rámci evropských snah považovat za druhou etapu kriticko-reformních snah. Pro české poměry na druhou stranu platí, že reformace zde byla výrazem obecné krize evropských (potažmo v malém měřítku i českých) dějin. Český model reformy kromě kritických názorů univerzitních mistrů ovlivnila i prohloubená zbožnost šířená kazateli jako byl Jan Milíč z Kroměříže. Zásadního významu nabyla česká reformace poté, co v jejím čele stanul Jan Hus, oblíbený kazatel v Betlémské kapli na Starém městě Pražském a univerzitní mistr, a poté, co jeho skupina získala pod faktickou kontrolu pražskou univerzitu. Husův program nápravy křesťanské obce se z počátku těšil i jistým sympatiím na královském dvoře, stále silícímu zájmu politicky vlivné české šlechty i oblíbě mezi pražskými obyvateli. Církev od počátku zaujala vůči jakýmkoli formám reformních myšlenek negativní stanovisko. Husitské hnutí však postupně ovládlo většinu českých zemí a zasáhlo všechny společenské vrstvy obyvatelstva. Na druhou stranu na Čechy stále drtivěji doléhala izolace od okolních zemí, které ještě nebyly s to přijmout, rozvinout a do praxe přivést reformní myšlenky.

Snahy české reformace vyústily v nové, evangelické útvary církevní organizace, v utrakvismus a v Jednotu bratrskou („Unitas fratrum“). Husitská kališnická církev se pokládala za autonomní součást obecné církve, což husitské Čechy brzy uvrhlo do nových komplikací. Papež totiž, na rozdíl od koncilu, husitská kompaktáta a v podstatě celé principy husitských reformů nikdy neuznal. Na druhou stranu nezapomeňme na antihusitský tábor v českých zemích, z jehož okolí je ve sledované sbírce také zastoupeno několik rukopisů.

Reforma církve, o kterou kritici církevních poměrů usilovali v podstatě již několik set let, se razantně uskutečnila až během 16. století. Duchovní otec německé reformace (výrazného proudu evropské reformace) Martin Luther se inspiroval také myšlenkami husitských reformátorů. Ostatně jeho podobnost se stanoviskem Mistra Jana Husa je očividná, i když M. Luther (a P. Melancthon) reformaci dovedli mnohem dále. Na konci tohoto významného reformního proudu místo požadované harmonické jednoty stálo definitivní rozštěpení západního křesťanství. Pro české dějiny 16. století nemůžeme opomenout výjimečné „zjevení“ Jednoty bratrské, jediné v Čechách založené církve. Jednota bratrská, „Unitas fratrum“, Čeští bratři, je ojedinělým fenoménem ve středoevropském prostoru, jde o nejstarší českou protestantskou církev s vlastní myšlenkovou strukturou i unikátním uspořádáním. Tato církevní organizace se aktivně zapojila do hlavního proudu německo-švýcarské reformace. Během 16. století

reformní hnutí zasahuje celou Evropu, mění status quo středověkého světa a vytváří novou soustavu chápání a vnímání reality světa všech vrstev tehdejší společnosti.

Reformace odstartovala v evropském kontextu řadu významných procesů, na jejichž konci stály ruku v ruce nové hranice Evropy po stránce politické, kulturní i společenské, nové myšlenkové proudy (humanismus, následný rozvoj vědy a rozšíření vzdělanosti do širších vrstev, dané mimo jiné i vynálezem knihtisku aj.) a nové uspořádání západokřesťanského náboženství (vznik protestantských evangelických církví a významných reformních proudů vně i uvnitř církve). Reformní myšlenky záhy pronikly i na nově osídlovaný americký kontinent a staly se bezesporu jedním z řady pilířů vytvářejících základy dnešní americké společnosti. Významný proud české reformace vytvořil jeden z pilířů českých dějin, stal se důležitou součástí dějin evropských a zprostředkovaně tak zasáhl i do světových dějin.

Prezentovaná sbírka českých reformačních rukopisů takřka par excellence dokumentuje celý proces české reformace. Soubor středověkých rukopisů (tj. hlavně tzv. husitů a rukopisů Jednoty bratrské) je uměle vytvořeným souborem rukopisů s mimořádným významem pro české, evropské a zprostředkovaně i světové dějiny. Rukopisy pocházejí z období druhé poloviny 14. století až 16. století, s těžištěm hlavně v 15. století. Obsahují traktáty a sermone (kázání) s hlavními tématy reformačního hnutí. Z rukopisů druhé poloviny 14. století jsou zastoupeny opisy děl významných reformátorů, jako byl například Jan Milíč z Kroměříže nebo Matěj z Janova, a laických reformátorů (např. Tomáš ze Štítného). Přímý podíl na české reformaci mají spisy anglického kazatele Johna Wycliffa, zprostředkované českými studenty z tehdejších anglických univerzit a dodnes ve značném množství dochované v klementinských fondech. Další významnou součástí sbírky tvoří rukopisy s texty německého kazatele Konráda Waldhausera, který, na rozdíl od Johna Wycliffa, v Čechách aktivně působil. Mimořádně významné je dochování velkého počtu děl Mistra Jana Husa (včetně jeho autografů), který se stal jednou z vůdčích osobností české reformace a na jehož odkaz se odvolávali i mladší příslušníci německé reformace. I když rukopisy Husových děl byly z části rozptýleny do různých světových knihoven, v našem fondu se nacházejí nejvýznamnější originály i opisy vzniklé v bezprostředním okolí Husových současníků a žáků. Mladší série rukopisů obsahují traktáty a sermone významných duchovních vůdců husitství (Jakoubek ze Stříbra, Jan Rokycana aj.), stejně tak jako texty kritiků a odpůrců husitství (za jmenování jistě stojí Oldřich Kříž z Telče nebo Hilarius Litoměřický). Česká reformace byla v 16. století završena zformováním Jednoty bratrské, výjimečným fenoménem ve středoevropském prostoru. Tuto etapu dokumentují rukopisy spojené s osobností Jana Chelčického, duchovního otce Jednoty bratrské, nebo česko-bratrského biskupa Jana Blahoslava, ale i řady dalších Českých bratrů. Ve spisech Jednoty bratrské se zrcadlí aktivní kontakty, které různými cestami navázali Čeští bratři s významnými evropskými reformátory (M. Lutherem, F. Melancthonem a M. Bucerem aj.). Vzájemné vazby byly posíleny až v mladší generaci Jednoty bratrské, která plně transformovala reformní myšlenky Lutherových žáků.

Všechny rukopisy z prezentovaného souboru jsou více méně spjaty s bohatým myšlenkovým prostředím středověkých univerzit (v tomto směru v největší kvantitě v rámci celého světa). Přitom plně odrážejí všechny důležité aspekty reformace. Jejich výjimečnost leží v jejich myšlenkové a tematické „jednotnosti“ umožňující jedinečným způsobem mapování tohoto významného okamžiku světových dějin. Sbíрка má drobnou řadu svých vlastních „nej“. Žádná světová nebo evropská knihovna nemá větší počet rukopisů spojených s osobností Mistra Jana Husa. Žádná jiná sbírka nemá větší počet děl spojených s ranými reformátory

14. století, včetně opisů děl Johna Wycliffa. Ostatně v žádné jiné evropské nebo světové sbírce není možné nalézt větší počet rukopisů spjatých s touto dějinnou epochou. Tato výjimečnost je jedním z ojedinelých a osobitých znaků prezentovaného souboru rukopisů.

Málokterá světová knihovna se může pochlubit sbírkou středověkých rukopisů s tematikou reformace, které by vznikly, byly uchovávány a užívány přímo nebo v blízkosti svého současného místa uložení. Dnešní Národní knihovna ČR vznikla na základě (a de facto pozdějším značným rozšířením) bývalé jezuitské knihovny (polovina 16. století - konec 18. století). Ta sloužila jezuitskému řádu, a také filozofické a teologické fakultě, které se v období 16.-18. století staly hlavními humanitními vzdělávacími institucemi spravovanými tímto řádem. Činnost těchto fakult navazovala na jejich předchůdkyně, tj. filozofickou a teologickou fakultu, které vznikly ve 14. století. Filozofická fakulta, založená v roce 1348 českým králem Karlem IV., je nejstarší univerzitou ve střední Evropě a je považována za jednu z nejvýznamnějších evropských univerzit. Univerzitní prostředí sledovaného období bylo podhoubím, z něhož vzešly významné ideje světového kulturního dědictví, které poznamenaly myšlenkové klima středověké a novověké společnosti a které po dlouhou dobu fungovaly jako nositelé kulturního a vědeckého rozvoje tehdejší společnosti.

Další část rukopisů vplynula do Národní knihovny ze sbírek zrušených klášterů (během vlády Josefa II.) a je dodnes nedílnou součástí sbírky rukopisů. Tímto společným místem uložení je umožněna snazší a přehlednější rekonstrukce celého myšlenkového procesu reformace.

Na neposledním místě je třeba zdůraznit výjimečnost dochování rukopisů, které se s ohledem na stáří a časté užívání obvykle nedochovávaly v takovém množství, jako je tomu u jiných skupin středověkých rukopisů. V žádném případě se nejedná o luxusní reprezentativní rukopisy, dokumenty tohoto typu byly určeny pro každodenní užívání a práci, některé z nich v podstatě také sloužily jako učební texty, popřípadě jako koncepty. To ostatně dokládá i malá „kvalita“ jejich provedení. Marginální nebo interlineární poznámky dokládají častou práci s těmito rukopisy. Hustě psané řádky, drobné, někdy nepečlivě psané písmo, nejlevnější možná vazba jsou svědectvím toho, že váha rukopisů neleží v jejich provedení, ale přímo v samotném textu. Text je zde hlavním nositelem sdělení, podoba rukopisu pak je podřízena účelu prostého zprostředkování. Prezentovaný soubor rukopisů je unikátní součástí světového dědictví hlavně díky své výpovědi o jednom z největších milníků vývoje evropské společnosti, tj. o reformaci. Velký zájem o sbírku je dán její jedinečností a rozsahem, který je ve světě unikátní. Zatímco slábne počet badatelů z českého prostředí, rok od roku stoupá množství zájemců z celého světa. Rukopisy jsou stále častěji podrobovány zkoumání evropských (i amerických) historiků, kteří jsou schopni bez jakýkoli emocí zapojit sledované rukopisy do celoevropského a celosvětového kontextu.

Méně úhledná podoba rukopisů, míra opotřebování a různorodé vpisky od různých písařů jsou dokladem toho, že rukopisy vždy byly určeny k praktickému užívání. To je na druhé straně jedním z důvodů jejich současné zhoršené kvality, leckdy stojící na hraně dobrého zachování. Ostatně mnohdy byly považovány za méně hodnotné, a také častěji podléhaly přirozenému procesu ničení. Dnešní fyzický stav těchto dokumentů naznačuje nutnost zvýšené ochrany. Ta je rukopisům v dnešních podmínkách plně poskytnuta jak způsobem uložení, tak formou zpřístupnění. Významným krokem k širokému zpřístupnění nejméně násilnou cestou je důsledná digitalizace rukopisů prezentované sbírky. Rukopisy jsou již z části přístupné

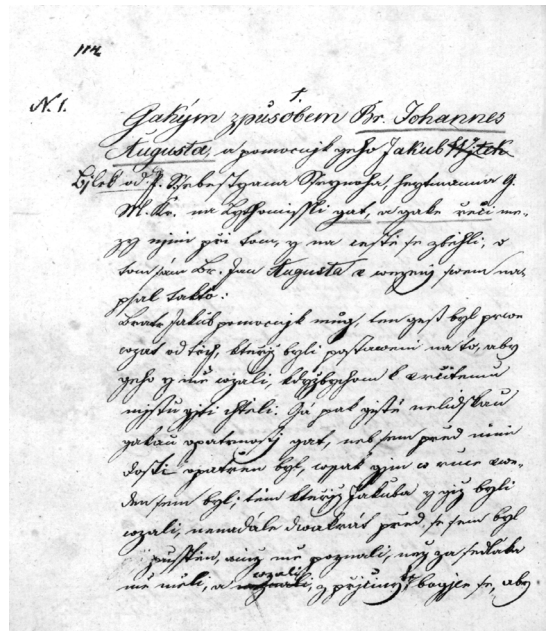
v Manuscriptoriu (www.manuscriptorium.cz), virtuálním badatelském prostředí, spravovaném a provozovaném oddělením rukopisů a starých tisků Národní knihovny ČR. Na základě přehledného systému vyhledávání je zde možné nalézt rukopisy jednoho autora, jednoho časového úseku, popřípadě i obdobné skupiny dle tematického hlediska.

Část rukopisů je již plně digitalizována, tj. je umožněn náhled na plnou digitální podobu rukopisů (v souladu s licenčními podmínkami). Tato elektronická verze umožňuje plnohodnotnou práci s rukopisy v podstatě odkudkoli a případný zájemce není vázán na prostory Klementina. Přibývající počet digitalizovaných rukopisů, starých tisků a map podporuje pozici Manuscriptoria jako virtuálního prostředí pro badatelskou práci. Vzhledem k tomu, že do Manuscriptoria se zapojilo velké množství evropských knihoven, je umožněna práce s různorodým písemným materiálem z různých časových vrstev a geografických oblastí.

Významné rukopisy ze sbírky České reformace budou představeny široké veřejnosti i v originálech, a to na výstavě, která je plánována na rok 2009, na počátek našeho předsednictví v Evropské unii. Cílem výstavy je prezentovat naše rukopisy takovým způsobem, aby bylo patrné zapojení české reformace do celkového evropského dění a prezentován tak hlubší pohled na tuto zlomovou historickou epochu.

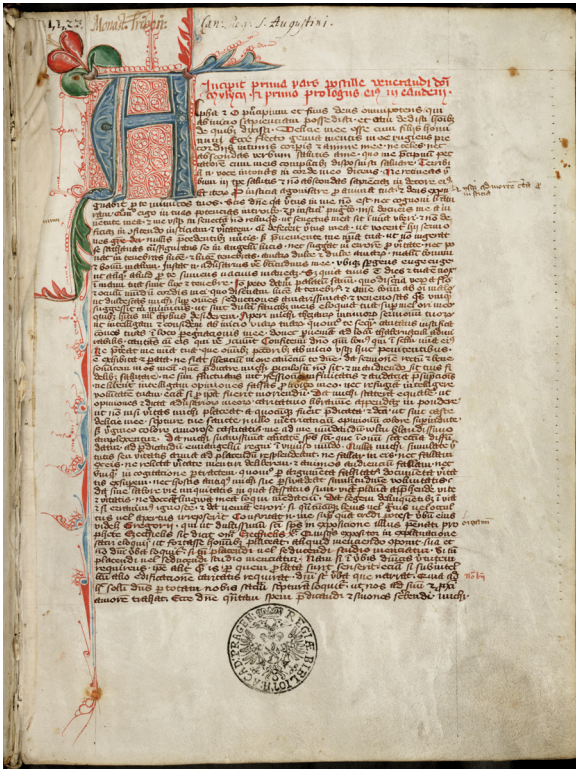
***

Rukopisy České reformace možná nezaujmou na první pohled. Teprve bližší zkoumání, které by se mělo zaměřit především na myšlenky zaznamenané na papírové stránky těchto rukopisů, umožní nahlédnout do zajímavé a vzrušené Evropy doby přelomu věků, do doby významné fáze evropské reformace. Ocenění UNESCO, které tato sbírka v roce 2007 obdržela, je jen malým holdem jejich významu, velikosti i poselství.

Vypravování o zajištění českobratrského biskupa Jana Augusty od Jana Bilka Historie Bratří Českých, 2. díl. NK ČR XVII.F.51.b, 114 s.

Postila Jana Milíče z Kroměříže
Jan Milíč z Kroměříže: Gratiarum Dei
NK ČR XIV.D.5, fol. 1r

Autograf M. Jana Husa
NK ČR XIII.F.16, fol. 107v

